

УДК 94(437) «1968»

І. Філіпчук

«ПРАЗЬКА ВЕСНА» ЙОСИФА СМРКОВСЬКОГО

У статті аналізується внесок Й.Смрковського у процес демократизації чехословацького суспільства загалом і в середині КПЧ зокрема.

Ключові слова: соціалізм, демократія, гуманізм.

В статтє анализируєтєя вклад Й.Смрковскогo в процесс демократизации чехословацкого общества в целом и внутри КПЧ в частности.

Ключевые слова: социализм, демократия, гуманизм.

The article analyzes the contribution Y.Smrkovskoho in the process of democratization of Czechoslovak society in general and in the middle of CPC in particular.

Key words: socialism, democracy and humanism.

Основними джерелами для написання цієї статті слугували матеріали архіву Інституту чеської літератури Академії наук Чеської республіки.

Погляди та діяльність Й.Смрковського розглядали такі дослідники, як Г.Скіллінг, Г.Голан, О.Фелцман, Г.Шварц.

Г.Голан характеризує Й.Смрковського як найбільшого прихильника ідеї лібералізації чехословацького суспільства, захисника свободи слова та свободи в мистецтві. А також, як одного з активних учасників боротьби за внутрішню критику та вільний обмін думками всередині КПЧ [6:7]. Г.Шварц також наголошував на важливості ролі Й.Смрковського у лібералізації партійного життя [12]. Діяльність Й.Смрковського у період нормалізації розглядає О.Фельцман [4]. Великий вплив на суспільну думку Й.Смрковського в Чехословаччині періоду «Празької весни» відзначає Г.Скіллінг.

Метою нашого дослідження є охарактеризувати роль Й.Смрковського в «Празькій весні» і визначити його вплив на процес демократизації в Чехословаччині.

5 січня 1968 року на пленарному засіданні Центрального комітету комуністичної партії Чехословаччини був проголошений новий етап у розвитку країни та партії. Одним з перших кроків на новому шляху розвитку Чехословаччини стало обрання першим секретарем ЦК КПЧ О.Дубчека [22]. Ставши до керма країни, О.Дубчек привів із собою цілу плеяду талановитих діячів, таких як Ч.Цісарж, З.Млинарж, О.Шік та ін..

Окреме місце у команді так званих реформаторів займає Йосиф Смрковський. На початку 1968 року Й.Смрковський був членом ЦК КПЧ і обіймав посаду міністра лісового і водного господарства. Він був одним із перших серед партійних і державних діячів Чехословаччини, хто в засобах масової інформації висвітлював процес, розпочатий на пленумі ЦК (грудень 1967-січень 1968). Цьому питанню, зокрема, була присвячена його стаття в часописі «Práce», в якій він визначив наступні кроки для покращення становища країни.

Як першочергове завдання він визначив необхідність подолання традицій сталінського періоду і бюрократизму в роботі партії, а також введення демократичних принципів у роботу партії і державних установ. Він сказав, що бюрократичний апарат має виконувати і підтримувати політичну волю народу і партії, а не навпаки. Наголосив на необхідності життя заходів для запобігання встановленню одноосібної влади [16].

Наступною проблемою Й.Смрковський визначив необхідність змін у підходах до таких питань, як взаємовідносини робітничого класу з селянами та інтелігенцією, відносини зі студентами і молоддю загалом, становище чехів та словаків в єдиній державі, ставлення громадян до держави і держави до громадян [16].

Як один з вирішальних факторів демократичного розвитку суспільства він визначив необхідність чесності у спілкуванні влади з народом, і всі спірні питання мають

вирішуватися лише шляхом демократичної дискусії.

До важливих також Й.Смрковський відніс проблему відставання країни в економічній і соціальній сферах. Відзначив необхідність змін у принципах кадрової політики, де головним фактором мають стати професійні якості кандидатів [16].

А вже в статті «Що далі?», яка була вміщена в часописі «Rudé právo» від 9 лютого 1968 року, і у своїй доповіді на 22 пленарному засіданні Національних зборів (квітень 1968р.) Й.Смрковський чітко формулює основні проблеми розвитку Чехословаччини в цей період. Необхідно відзначити, що питання, які були ним підняті у статті і доповіді, стали основними у дискусії, що розгорнулася в чехословацьких засобах масової інформації у короткий період пражської весни.

Першим питанням, що потребувало нових підходів у вирішенні, було питання державного устрою Чехословаччини, а саме проблема врахування національних інтересів чехів і словаків. Й.Смрковський вважав, що ускладненню чесько-словацьких відносин сприяли конституційні зміни 1960 року і зростання пражського централізму. Також негативно впливав на вирішення цього питання чеський і словацький націоналізм. Як приклад рівноправності обох народів Й.Смрковський назвав обрання першим секретарем ЦК КПЧ О.Дубчека, словака за національністю [14].

Наступною проблемою, на думку Й.Смрковського, було питання ролі інтелігенції у суспільстві. З цього приводу він зазначає, що визнання важливості участі інтелігенції у розвитку суспільства і держави ніяк не применшує ролі робітничого класу в партії і суспільстві. Як обґрунтування такого підходу Й.Смрковський нагадує про постійний зв'язок робітничого руху з науковим соціалізмом, а також про неможливість без активної участі інтелігенції подолати існуючу економічну кризу [14].

Не менш важливим Й.Смрковський вважав питання молодіжної політики. Він визнав той факт, що Союз чехословацької молоді був не здатний задовольнити всі запити молоді і вважав, що створення незалежних молодіжних організацій зовсім не означає відходу від принципів соціалізму [5]. На одній зустрічі з представниками ЧСМ Й.Смрковський сказав: «Маєте право і обов'язок бути більш радикальними, революціонерами ніж були ми, ваші батьки... Ви будете самі контролювати свої організації... Вам необхідно поєднувати розсудливість і відповідальність. Чому? Тому що через кілька років ця держава буде у ваших руках, і ми хочемо, щоб ви прийняли країну з розвинутим соціалістичним суспільством, де народ сам собі влада, господар своєї країни і своєї долі!» [9].

Важливу роль у подоланні наслідків сталінського режиму в Чехословаччині Й.Смрковський бачив у вирішенні таких завдань, як реабілітація жертв політичних репресій і проведення люстрації у всіх сферах суспільного життя з одного боку, а з іншого – проведення реорганізації політичної системи. Критичність ситуації він бачив у тому, що при владі переважно перебували не професіонали, а особи, що намагалися догодити попередньому режиму, тоді як багато кваліфікованих спеціалістів, здатних мислити людей були піддані безпідставним репресіям, а повернення їх до партії і активного життя сприяло б покращенню ситуації як у державі загалом так у партії зокрема [5].

Одним з головних Й.Смрковський називав питання робітничої політики партії. Він наголошував на повній відсутності практичного вирішення проблем повсякденного життя робітників, починаючи від техніки безпеки на виробництві і закінчуючи соціальним захистом. Також Й.Смрковський вважав грубою помилкою усунення робітників від вирішення питань управління виробництвом. У цьому контексті він ставить під сумнів доцільність переважання частки важкої промисловості над легкою в економіці країни [5].

Для вирішення цих завдань ЦК КПЧ прийняв рішення розробити спеціальну програму дій. Й.Смрковський розглядав цю програму як таку, що має стати базовою, має об'єднувати всі прогресивні і патріотичні сили країни і відновити атмосферу взаємної довіри як між різними класами, частинами суспільства так і між партією і народом. Вона обов'язково мала враховувати і міжнародний досвід. У програмі чітко мало бути сказано про заходи, що

будуть вжиті в ціновій, податковій, соціальній політиці, а також у нарахуванні заробітної плати [14].

Важливою умовою впровадження програми дій у життя Й.Смрковський вважав забезпечення населення інформацією про зміни у соціальній сфері і суспільному житті країни загалом. Звертаючись до представників засобів масової інформації, вже після свого обрання головою Національних зборів, він підкреслив важливість їх ролі у цьому процесі [18].

Одним із епізодів який характеризує Й.Смрковського як політика є вибори нового президента республіки. Цей епізод так описує у своїх мемуарах Ч.Цісарж: « Єдиним питанням, що розглядав пленум ЦК КПЧ 28 березня 1968 року було питання про нового президента країни. Головною на цю посаду була кандидатура Л.Свободи, але також були висунуті кандидатури Й.Смрковського і моя. Було необхідно зняти наші кандидатури на користь Л.Свободи, що я не роздумуючи зробив і у своєму виступі навів аргументи на підтримку Л.Свободи. Було необхідно, щоб так само вчинив і Й.Смрковський, який був серйозним кандидатом на посаду президента... Біографія Й.Смрковського включає деякі важливі етапи: робітниче походження, участь у боротьбі з фашизмом, участь у роботі Чеської народної ради в 1945 році, жертва репресій в 50-х роках, підтримка процесу відродження в 60-х роках, «народний трибун» з січня 1968 року. Увагу привертає той факт, що навколо себе Й.Смрковський зібрав здібних молодих інтелектуалів, які йому допомагали у політичному аналізі та розробляли альтернативні варіанти розвитку ситуації. Він зняв свою кандидатуру і не завадив Л.Свободі, а в довгій промові виклав ідеї які б могли стати програмою нового голови держави « [2, с.714].

18 квітня 1968 року на 22 пленарному засіданні Національних зборів кандидатура Й.Смрковського була висунута як безальтернативна на посаду голови парламенту і в ході таємного голосування з 256 депутатів 188 підтримали його кандидатуру [23]. Про популярність Й.Сморковського в суспільстві в цей період свідчать данні соціологічних опитувань проведених в країні. Див. таблицю 1 [12, с.541].

Таблиця 1.

Рівень довіри до політичних діячів Чехословаччини (у відсотках)

Політичний діяч	Чехословаччина (загалом)	Чехія	Словаччина
Дубчек	37,7	28,0	67,5
Смрковський	17,1	23,1	2,7
Свобода	12,5	14,9	6,8
Цісарж	11,5	15,9	1,6
Гусак	6,7	1,7	18,8
Шік	5,1	6,9	0,5
Голдстюкер	4,8	6,8	-
Ганзелка	1,8	2,5	-
Новомескі	0,8	0,3	1,9
Разом	100	100,1	99,8

Смрковський відіграв в період між січнем і квітнем дуже позитивну роль у розвитку демократичного процесу. Він був першим, хто інформував громадськість, партійний актив про справжню природу грудневої і січневої дискусій. Був першим, хто почав виступати в засобах масової інформації з поглядами, які на той момент не співпадали з офіційною лінією. Створив подвійний тиск для прискореного розвитку демократичного процесу: з одного боку, давав суспільству необхідну інформацію, з іншого закликав своїх колег з ЦК і уряду дозволити говорити більше і щоб самі говорили [11]. Так оцінив діяльність Й.Сморковського автор статті «Політик і сила», що була вміщена у часописі «Literarni Listy», вагу цій оцінці

додає опозиційний характер часопису.

У своїй першій промові на посаді голови Національних зборів Й.Смрковський зокрема зазначив: «Процес, що відбувається зараз у нашому суспільстві, вимагає нової ролі Національних зборів... Поруч з сильними і виправданими закликами до більшої політичної свободи маємо вирішити ряд соціальних проблем... Думаю, що Національні збори підтримують як законодавчу ініціативу уряду, так і громадських організацій. Сподіваюсь, що в крайньому разі на деякі запитання дасть відповідь урядова програма і що Національні збори її підтримають» [21]. Загалом Й.Смрковський бачив Національні збори на чолі процесу демократизації соціалістичної системи і захисту прав усіх громадян [20].

В інтерв'ю для часопису «Kulturní tvorba» відповідаючи на питання про шлях реформування роботи Національних зборів Й.Смрковський сказав: «Знаю, що Національні збори називають машиною для голосування, яка голосує за все, що пропонується. Через це в минулому Національні збори не могли повністю виконувати функцію, яка відведена їм за конституцією республіки.

З цією невідповідністю покінчено. Влада буде керувати і нести повну відповідальність за свою діяльність. Також Національні збори створять правові стандарти, закони, які б відповідали потребам і інтересам людей, і водночас будуть перевіряти, як закони республіки впроваджуються і виконуються» [8].

На новій посаді Й.Смрковський продовжує слідкувати за розвитком процесу демократизації суспільства і брати в ньому активну участь. У своїй черговій статті, що вийшла в травні в часописі «Rudé právo» під заголовком «Швидше крок», він загострює увагу суспільства на тому, що проблеми, які ще залишаються невирішеними, і загальне слабке усвідомлення важливості змін у суспільстві створюють умови для розвитку двох протилежних, але однаково небезпечних для реформ сил. Одна з них прагне всіма силами повернути країну до колишньої командно-адміністративної системи, тоді як інша, з усіх сил прагне підірвати довіру до комуністів і підготувати основу для подальших атак на соціалізм загалом [17].

Ця теза Й.Смрковського чітко визначає межу лібералізму періоду пражської весни. Вона добре пояснює той факт, що поява такого звернення діячів науки і мистецтва до громадян Чехословаччини, як «2000 слів», викликало в нього щире здивування.

З цього приводу він у своїй статті «Одна тисяча слів» сказав, що попри те, що він і автори та підписанти «2000 слів» мають спільну мету, він не бачить у відозві їхніх чесних намірів. Він назвав погляди авторів звернення проявом «політичного романтизму», який є наслідком недостатньої поінформованості про всі внутрішні і зовнішні аспекти розвитку чехословацького суспільства і який полягає у недооцінці подальших наслідків їх ідей, а також в очікуванні того, що абстрактні заклики відмовитись від незаконних і брутальних способів будуть мати більший вплив, ніж конкретний заклик до демонстрацій і страйків [15].

В.Шкутіна чеський публіцист, прозаїк і драматург у своїй статті «Не карсти і не боятись» так оцінює Й.Смрковського: «Й.Смрковський завжди говорив правду якою б гіркою вона не була. І не боявся налякати людей.

Дуже ціную чесність і відвертість Й.Смрковського і вважаю, що саме він своїм власним прикладом і діяльністю підтверджує правильність гасла Масарика «Не красти і не боятись» [19].

Попри те, що Й.Смрковський був все-таки продуктом комуністичної системи і вірив в її ідеали, він зробив визначний вклад у процес демократизації чехословацького суспільства періоду «Празької весни», саме завдяки його старанням формувався образ ліберальних реформ у свідомості громадян Чехословаччини 1968 року.

Джерела та література

1. Bratislavala přivítala J.Smorkovskeho // Rudé právo. – 1968. – 4 července. – s.1.
2. Cisař Č. Paměti. Nejen o žakulisíPražského jara. – Praha: SinCon, 2005. – 1283 s.

3. Česká národní rada zvolena // Rudé právo. – 1968. – 11 července. – s.1-2.
4. Československo roku 1968. / Miloš Bárta, Ondřej Felcman, Josef Belda, Vojtěch Mencl. 2.díl: Počátky normalizace – Praha: Parta a ústav mezinárodních vztahů, 1993. – 135 s.
5. Diskuse na plenárním zasedání ÚV KSČ. Sodruh Josef Smorkovský. // Rudé právo. – 1968. – 4 dubna. – s.2-3.
6. Golan G. Reform rule in Czechoslovakia. The Dubček era 1968-1969. –
7. Cambridge: At the University press, 1973. – 327 p.
8. Golan G. The Czechoslovak reform movement. – Cambridge: At the University press, 1971. – 349 p.
9. Hovoříme s předsedou NS J.Smorkovským // Kulturní tvorba – 1968 - № 19 – s.1.
10. Na minulost, přítomnost a budoucnost. J.Smorkovský: Nečekejte ode mne žádné senzace, jde o vážné věci! // Rudé právo. – 1968. – 14 března. – s.1.6.
11. Parlament k normalizaci života // Rudé právo. – 1968. – 4 září. – s.1.
12. Politik i moc // Literární Listy. – 1968. – 20 června s.4.
13. Skilling H. Czechoslovakia's Interrupted Revolution. – Princeton: Princeton University Press, 1976. – 924 p.
14. Schwartz H. Pragues 200 days. The struggle for democracy in Czechoslovakia. – London: Pall Mall press, 1969. – 244 p.
15. Smorkovský J. Jak nyní dál. Nad závěry lednového plenu ÚV KSČ. // Rudé právo. – 1968. – 9 února. – s.3.
16. Smorkovský J. Jeden tisíc slov // Rudé právo. – 1968. – 5 července. – s.3.
17. Smorkovský J. Oč dnes jde? //Práce. – 1968. – 21 ledna. – s.1.
18. Smorkovský J. Zrychlit krok! // Rudé právo. – 1968. – 19 května. – s.1-2.
19. Sodruh J.Smorkovský o rozhovorech v Moskvě // Rudé právo. – 1968. – 21 dubna. – s.1. 3.
20. Škutina V. Nekrást a nestrašit! // Zitřek. – 1968. – 6 listopadu. – s.3.
21. Tisk má být partnerem parlamentu. // Rudé právo. – 1968. – 21 dubna. – s.1.
22. Z projevu předsedy NS J.Smorkovského. // Rudé právo. – 1968. – 19 dubna. – s.2.
23. Zpráva o zasedání ÚV KSČ // Rudé právo. – 1968. – 6 ledna. – s.1
24. 22 plenární schůze Národního shromáždění. // Rudé právo. – 1968. – 19 dubna. s.1-2.